

অনুভৱ তুলসীৰ ‘বানান কৰি পঢ়া লুইতৰ পানী’

প্ৰকল্প ৰঙন ভাগৱতী

Issue: Vol. IV, No. 2, August-October, 2025

এচাম আধুনিক সাহিত্য সমালোচকে পাঠ একোটাৰ কোনো স্থিৰ অৰ্থ থাকিব পাৰে বোলা ধাৰণাটোক প্ৰত্যাছান জনাইছে। বোলা বাৰ্থ নামৰ তাত্ত্বিকগৰাকীয়ে পাঠক-কেন্দ্ৰিক পাঠ (Readerly Text) আৰু লেখক-কেন্দ্ৰিক পাঠ (Writerly Text)ৰ কথা কৈছে। পাঠক-কেন্দ্ৰিক পাঠত পাঠক এজনৰ নিজাকৈ কৰিবলগীয়া বিশেষ নাথাকে। এনে পাঠ সৰল আৰু পোনপটীয়া। এনে পাঠত লেখকৰ ভূমিকা কেৱল উপভোক্তাৰ। কিন্তু লেখক-কেন্দ্ৰিক পাঠত পাঠকৰ ভূমিকা উৎপাদকৰ। এনে পাঠে পাঠকৰ সক্ৰিয়তা বিচাৰে। অনুভৱ তুলসীৰ কবিতাবোৰ পাঠক-কেন্দ্ৰিক পাঠ নহয়। তেওঁৰ কবিতাবোৰে পাঠকৰ সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণ আহ্বান কৰে। তেওঁৰ কবিতাবোৰ লেখক-কেন্দ্ৰিক পাঠ। পাঠকে বিভিন্ন ব্যাখ্যা আৰু বিশ্লেষণৰ জৰিয়তে নিজেই তাৰ অৰ্থ নিৰ্মাণ কৰি ল'বলগীয়া হয়।

অনুভৱ তুলসীয়ে তেওঁৰ বানান কৰি পঢ়া লুইতৰ পানী (২০১৯) নামৰ সংকলনখনৰ পাতনিত কবিতাক ভাষা-নিৰ্ভৰ কলা বুলি কৈছে। তেওঁ লগতে কৈছে যে ভাষাৰ প্ৰকাশিকা শক্তিৰ সৰ্বোৎকৃষ্ট অভিব্যক্তি কবিতাতেই সম্ভৱ বুলি সৰ্বস্বীকৃত। থমাছ গ্ৰেই লক্ষ্য কৰিছিল যে “যুগৰ ভাষাটো কেতিয়াও কবিতাৰ ভাষা নহয়।” তেওঁৰ মতে কবিতাৰ প্ৰয়োজন অনুসৰি ভাষা নিৰ্বাচন আৰু গ্ৰহণ কৰা হয়। ৱৰ্ডছৱৰ্থে লিৰিকেল বেলাডছৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণৰ পাতনিত দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহৃত কথিত ভাষা কবিতাত প্ৰয়োগ কৰাৰ পোষকতা কৰিছিল। জে.এ. কাডনৰ মতে কবি

এজনৰ বাবে যিকোনো শব্দই উপযুক্ত সঁজুলি। কিন্তু সেই উপযুক্ততা নিৰ্ভৰ কৰিব তাক কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব তাৰ ওপৰত। অনুভৱ তুলসী কাব্যভাষাৰ প্ৰতি সচেতন এগৰাকী কবি। বৰ্ডছৱৰ্থৰ নিচিনাকৈ তেৱোঁ কাব্যভাষাক কথ্যভাষাৰ ওচৰ চপাবলৈ যত্ন কৰিছিল। ভাষাৰ এক পৰিৱেশনগত দিশ থাকে। চাৰ্লছ অলছনে কবিতাক এক শক্তি (energy) বুলি কৈছে। এই শক্তি উৎপন্ন হয় কবিতাটোৰ পৰিৱেশনৰপৰা। অনুভৱ তুলসীৰ কবিতা-সংকলন ‘বানান কৰি পঢ়া লুইতৰ পানী’ নামটোত দুটা দিশ লক্ষ্য কৰিবলগীয়া। তাৰে এটা হ’ল, কবিতা বানান কৰি পঢ়িব লাগে অৰ্থাৎ কবিতা ফুটাই পঢ়িব লাগে (Poetry read loud)। অলছনৰ দৰে তুলসীয়েও নিশ্চয় বিশ্বাস কৰে যে ফুটাই পঢ়িলে কবিতাৰপৰা একধৰণৰ শক্তিৰ উৎপন্ন হয়। কবিতা বানান কৰি পঢ়াৰ আনটো লক্ষ্য কৰিবলগীয়া দিশ হ’ল, আধুনিক কবিতাই পাঠকৰপৰা অধিক মনোযোগ আৰু অংশগ্ৰহণ আহ্বান কৰে। অনুভৱ তুলসী সাহিত্যতত্ত্বৰ শেহতীয়া গতি-প্ৰকৃতি সম্পৰ্কে সজাগ আছিল। উক্ত সংকলনখনত সন্নিৱিষ্ট ‘গল্পপাঠ’ শীৰ্ষক কবিতাটোত পাঠ একোটাই পাঠকৰ মনঃসংযোগ আহ্বান কৰা কথাটো এনেকৈ কোৱা হৈছে :

“আজিৰ পাঠৰ উভৈনদী মৃত্যুক চেৰাই যাবলৈ
আমাক গভীৰ মনঃসংযোগৰ দৰকাৰ।”

পাঠৰ কোনো এটা স্থিৰ অৰ্থ নাথাকে। পাঠক-মানসত নিৰ্মিত প্ৰতিটো পাঠেই স্বতন্ত্ৰ। অৰ্থাৎ এটা পাঠক-ভেদে একেটা কবিতাৰে ভিন্ন পাঠ থাকে। লেখক-কেন্দ্ৰিক পাঠ সদায় মুকলি (open-ended)। উদ্ধৃত শাৰী দুটাত থকা ‘পাঠৰ উভৈনদী মৃত্যু’ৰ কথাখিনিয়ে লেখক-কেন্দ্ৰিক পাঠৰ মুকলি চৰিত্ৰৰ দিশটোলৈকে ইংগিত কৰিছে। পাঠকে অৰ্থ একোটা নিৰ্মাণ কৰি নুলিওৱালৈকে প্ৰতিটো কবিতাই কাগজত কেৱল কিছুমান অর্থহীন ক’লা চিন (meaningless black marks)। টেৰী ষ্টগলটনে কৈছে যে অর্থবোৰ আমাৰ সাংস্কৃতিক আচৰণৰ সৈতে বান্ধ খাই থাকে। আমি ভাষাৰ আমূল পৰিৱৰ্তন ঘটাব নোৱাৰোঁ। অর্থহীন ক’লা চিনবোৰত আমি নিজৰ ইচ্ছা অনুসৰি অৰ্থ আৰোপ কৰিব নোৱাৰোঁ। সকলো সাহিত্যকৰ্মই কাগজত থকা শব্দ। ষ্টগলটনৰ মতে কবিতা হিচাপে এটা পৃষ্ঠাত থকা শব্দবোৰ পঢ়াৰ অৰ্থ হ’ল সিহঁতৰ বস্তুগত শৰীৰৰ হেৰুৱা কিছু অংশ সিহঁতৰ ওচৰলৈ ঘূৰাই অনা। কিন্তু পাঠক এজনে সেই কাম সাংস্কৃতিক পৰিমাণটোৰ ভিতৰত থাকিয়েই কৰিব লাগিব।

বানান কৰি পঢ়া লুইতৰ পানী সংকলনত থকা ‘তামোলবাৰী বাগিচাত’ শীৰ্ষক কবিতাটোৰ বিষয়বস্তু হ’ল জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাৰ স্মৃতি-বিজড়িত তামোলবাৰী চাহবাগিচা ভ্ৰমণৰ অভিজ্ঞতা। কবিতাটোৰ বক্তাৰ মতে তামোলবাৰীত জ্যোতিপ্ৰসাদৰ স্মৃতি ভালকৈ সংৰক্ষিত হৈ থকা নাই :

“তুমি তামোলবাৰী বাগিচাত
তেনেই আলৈ-আখানি

তোমাৰ বুকুত চাং পাতি
চিৰকালৰ দুখৰ আগ্ৰাণি”

জ্যোতিপ্ৰসাদৰ ব্ৰঞ্জৰ মূৰ্তিত মকৰাই জাল বান্ধিছে। চোপাশৰ সেউজ পৰিৱেশ জহিখহি গৈছে। সমগ্ৰ পৰিৱেশটোৱে বক্তাৰ মনত একধৰণৰ সংশয়ৰ সৃষ্টি কৰিছে :

"আমি মৰিম নে তোমাক বচাম
তুমি মৰিবা নে আমাক বচাবা
যাতনাৰ তাত-বাটি"

কিন্তু এই অৱহেলা, এই আলৈ-আখানিয়ে বৰেণ্য ব্যক্তিগৰাকীৰ জীৱন আৰু কৰ্মৰ যি ব্যাপ্তি তাত
কোনো প্ৰভাৱ নেপেলায় :

"সিমানৰ পিছতো তোমাৰ পিছ এৰা নাই
জীৱন দি জীওৱা তোমাৰ শইচৰ পিছ এৰা নাই"

সংকলনটোৰ 'তেওঁৰ হাতত' এটা চুটি আনন্দদায়ক কবিতা। কবিতাটোত ইংগিতপূৰ্ণ ভাষাৰে এজন
ব্যক্তিৰ চাকৰি-জীৱনৰ পৰা অৱসৰ পোৱাৰ পৰিস্থিতিটো বৰ্ণনা কৰা হৈছে। প্ৰথম চাকৰিত
যোগ দিবৰ দিনা সকলো লোকেই যেন এটি উঠি অহা বেলি। চাকৰি-কালছোৱাত ফৰিঙৰ দৰে
এটা ধানপাতৰপৰা আন এটালৈ জঁপিয়াই ফুৰাৰ অতি ব্যস্ততাময় সময়। বৰণ সলাই সলাই
এনেকৈয়ে ব্যক্তিৰ চাকৰি-জীৱন সেৱা-নিবৃত্তিৰ ফালে আহে। কবিতাটোৰ অন্তিম স্তৱকটো:

"সেৱা নিবৃত্তিৰ দিনা
হাতত হাঁকুটি লৈ
বেলি গ'ল
থেকেৰা পাৰিবলৈ।"

কবিতাটোত বৰ্ণিত চৰিত্ৰটো অৱসৰৰ দিনটোতে হাঁকুটি লৈ থেকেৰা পাৰিবলৈ যোৱা কথাটোত
একধৰণৰ পৰিহাস সোমাই আছে। সেই দিনটো ইতিমধ্যে ডেৰকুৰি বছৰ ধৰি কৰা
চাকৰিটোৰপৰাহে সেৱা-নিবৃত্তি। জীৱনৰপৰা নহয়। থেকেৰা পাৰিবলৈ যোৱা কথাটোত ইয়াৰ
পিছতে মানুহজনৰ জীৱনৰ অন্য এক অধ্যায়ৰ আৰম্ভণিৰ ইংগিত দিয়া হৈছে। সেই নতুন
অধ্যায়ত থেকেৰাৰ দৰে ঔষধি গুণযুক্ত চিৰসেউজ ফলৰ গুৰু থাকিব।

'শাওণৰ আকাশ' আন এটা চুটি ভাবোদ্দীপক কবিতা। শাওণৰ সৈতে কবিতাৰ বক্তাৰ শৈশৱৰ
স্মৃতি জড়িত হৈ আছে। অসমৰ কৃষিকেন্দ্ৰিক জীৱনত শাওণ মাহৰ গুৰু আছে। এইখিনি সময়তে
পথাৰত বোকা দি ৰোৱাতলি সাজু কৰি তোলা হয়। শাওণ মাহত কবিতাৰ বক্তাৰ শৈশৱলৈ
মনত পৰিছে:

"শাওণৰ আকাশ মোৰ পঢ়াশালি
বোকা দিয়া পথাৰ মোৰ পাঠ্য বিষয়"

বক্তাৰ শৈশৱ-কৈশোৰ কৃষিজীৱী গাঁৱৰ জীৱনৰ সৈতে কেনেদৰে সংপৃক্ত হৈ আছে সেয়া উক্ত
শাৰী দুটাত প্ৰকাশ পাইছে। কিন্তু বৰ্তমানত থিয় হৈ বক্তাই লক্ষ্য কৰিছে যে আকাশত মেঘে
গাজি আছে, কিন্তু বৰষুণৰহে কোনো দেখাদেখি নাই:

"বিজুলী শিঙাল
গোঁৱাৰ গাজনি
মেঘ সত্তাৰ
অভিজাত আয়োজন

বৰষুণৰহে
দেখাদেখি নাই”

প্ৰকৃতিৰ ৰূঢ় ৰূপে তেওঁৰ মনত সংশয়ৰ সৃষ্টি কৰিছে:

“এই শূন্য
শূন্য হৈয়ো
অসহনীয়”

কিয়নো বৰষুণ নোহোৱাৰ অৰ্থ হ’ল পথাৰ ছন পৰি থকা। আকালৰ সম্ভাবনা।

‘ধ্বনিময় হেঙুলৰ হেঁপাহ’ শীৰ্ষক কবিতাটো মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ জীৱনৰ সৈতে জড়িত পাঁচগৰাকী নাৰীক লৈ লিখা পাঁচটা কবিতাৰ সমষ্টি। সেই নাৰীকেইগৰাকী হ’ল ক্ৰমে খেৰসূতী, সত্যসন্ধা, কালিন্দী, কমলাপ্ৰিয়া আৰু ৰাধিকা। প্ৰথম কবিতাত বৰ্ণিত খেৰসূতী শংকৰদেৱৰ আইতাক। শৈশৱতে পিতৃ-মাতৃহাৰা শংকৰক এই খেৰসূতীয়েই তুলিতালি ডাঙৰ কৰিছিল। কবিতাটোৰ শেষৰ শাৰীটো মন কৰিবলগীয়া:

“বহু পুণ্যবলে মই হ’লোঁ উঠা বেলিৰ বুটীমাক।”

পৰৱৰ্তী সময়ত স্বমহিমাৰ উজলি উঠা নাতিয়েকক লৈ গৌৰৱান্বিত বুটীমাক এগৰাকীৰ চিত্ৰ ইয়াত প্ৰকাশ পাইছে। উল্লেখযোগ্য যে অনুভৱ তুলসীয়ে বেলিক কেতিয়াবা ৰূপক আৰু কেতিয়া উপমা হিচাপে বিভিন্ন কবিতাত ব্যৱহাৰ কৰিছে। এই কবিতাটোত শংকৰদেৱক উঠা বেলিৰ লগত তুলনা কৰিছে। পূৰ্বতে উল্লেখ কৰা ‘তেওঁৰ হাতত’ কবিতাটোতো উঠা বেলি উপমাটিৰ উল্লেখ পাওঁ। দুয়োটা কবিতাতে ‘উঠা বেলি’য়ে তেজোদীপ্ত যৌৱনকাললৈ ইংগিত কৰিছে।

দ্বিতীয় কবিতাত বৰ্ণিত সত্যসন্ধা হ’ল শংকৰদেৱৰ মাতৃ। মাতৃৰ স্নেহস্পৰ্শৰ পৰা বঞ্চিত পুত্ৰৰ বেদনা কবিতাটোৰ অন্তিম তিনিটা শাৰীত প্ৰকাশ পাইছে:

“আইমাতৃ আইমাতৃ উদাৰ এজাৰফুল এপাহ
ওচৰ পাওঁগৈ মানে মহীয়সী নীৰৱতা
নীলা পাহাৰত লীন।”

তৃতীয় কবিতাত বৰ্ণিত কালিন্দী হ’ল শংকৰদেৱৰ দ্বিতীয় পত্নী। শংকৰৰ প্ৰথম বিবাহ সুখৰ নাছিল। বিয়াৰ চাৰিবছৰৰ পিছতে এটি কন্যা সন্তান জন্ম দি তেওঁৰ প্ৰথম পত্নী সূৰ্যৱতীৰ মৃত্যু ঘটিছিল। চতুৰ্থ কবিতাত বৰ্ণিত কমলাপ্ৰিয়া হ’ল শংকৰদেৱৰ ভতিজী। কোঁচ সেনাপতি শুক্লধ্বজ ওৰফে চিলাৰায়ৰ সৈতে তেওঁৰ বিবাহ হৈছিল। তেওঁ সংগীতত পাৰগত আছিল। তেওঁৰ মুখত শংকৰদেৱ-প্ৰণীত বৰগীত শুনিয়েই চিলাৰায় মহাপুৰুষজনাৰ ধৰ্মৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হৈছিল। অনুভৱ তুলসীৰ কবিতাত এই কাহিনী ইংগিতেৰে সৈতে উল্লেখ কৰা হৈছে:

“পৰিতপ্ত বতাহে ঢালিলেগৈ সুৰৰ ঢো
কাৰ শ্ৰৱণ-মন্দিৰত, সন্মোহনে পালে সংগীতৰ ৰূপ
চৰণ স্পৰ্শৰ দুৰ্ঘোৰ স্পৃহা হ’ল”

পঞ্চম কবিতাত বৰ্ণিত ৰাধিকা হ'ল শংকৰদেৱৰ এগৰাকী নিষ্ঠাৱান শিষ্য। ৰাধিকা শান্তিৰ কাহিনী অসমৰ বৈষ্ণৱ সমাজত চৰিত্ৰবল আৰু ভক্তিনিষ্ঠাৰ উদাহৰণ হিচাপে জনপ্ৰিয়।

‘হেমন্তৰ চিঠি’ জীৱনীধৰ্মী কবিতা। কবিতাটো কলম্বিয়ান সাহিত্যিক গাৰিয়েল গাৰ্চিয়া মাৰ্কেজৰ মৃত্যুত লিখা আৰু স্বাভাৱিকতে মাৰ্কেজৰ জীৱনৰ দুই-এটা প্ৰসংগই ইয়াত স্থান পাইছে।

অনুভৱ তুলসীৰ প্ৰথমৰ ফালৰ কবিতাবোৰ আলংকাৰিক আছিল। বিশেষকৈ উৎপ্ৰেক্ষা (simile বা metaphor)ৰ ব্যৱহাৰ চমকলগাকৈ বেছি আছিল, যাৰ বাবে তেওঁৰ কবিতা সাধাৰণ পাঠকে জটিল পাইছিল। *বানান কৰি পঢ়া লুইতৰ পানী*ত সন্নিৱিষ্ট সৰহখিনি কবিতাই তেনে অভিযোগৰপৰা মুক্ত। বিভিন্ন কবিতাৰপৰা চয়ন কৰা প্ৰেমৰ অভিব্যক্তিপ্ৰকাশক তলৰ স্তৱককেইটাই যিকোনো ৰসগ্ৰাহী পাঠকেকে কাষলৈ টানিব:

“কোৱা চোন কোৱা
তোমাৰ দুখ কেনেকুৱা
মুখ ফালি নক’লে
জানিম কেনেকুৱা” (‘কোৱা চোন কোৱা’)

“প্ৰথম প্ৰেম নগদ ধন,
ধোঁৱাখুলীয়াৰ নুটুটে জীৱন।
প্ৰথম প্ৰেম বা-মাৰলিৰ নয়নাভিৰাম নাচ
প্ৰথম প্ৰেম মেঘ বিজুলী-গাজনিৰে গা-ভাৰী।” (‘পোখা মেলা’)

“সবাতোকৈ সুন্দৰ চকুযুৰিৰ বাবে মই ৰুইছিলো এটি নাহৰ পুলি
সবাতোকৈ সুন্দৰ চকুযুৰিৰ বাবে ঘন গৰ্জনলৈ ভয় নকৰি
এদিন টুলুঙা নাওখন বুৰাই সোমাই গৈছিলোঁ সাগৰ গৰ্ভলৈ
নিষিদ্ধ হৰিণা পুহিছিলোঁ সবাতোকৈ সুন্দৰ চকুযুৰিৰ বাবেই” (‘চকু’)

মৃত্যুক লৈ পৰিহাস কৰা তলৰ স্তৱকটোৱেও যিকোনো পাঠকেকে আকৰ্ষিত কৰিব:

“জানে তাৰ প্ৰতি মোৰ তুমুল ঈৰ্ষা
মইনো কিয় হ’ব লাগে প্ৰতাৰিত,
মৃত্যুৰ পানীখোৱা পুখুৰীত
মই কিবা বিষ ঢালিলোঁনে
মোক এৰি মৃত্যুৱে কিয় তাক ধৰিলে
তাৰ ওচৰত মৃত্যুৱে ইমান সহজেই
কিয় বাৰু ধৰা দিলে।” (‘মৰগীয়াত মগন’)

বানান কৰি পঢ়া লুইতৰ পানী সংকলনৰ কবিতাবোৰ ঘাইকৈ কবিৰ ইতিহাস, স্মৃতি, সাহিত্যপাঠ, প্ৰেম, মৃত্যু আৰু জীৱনৰ ভিন্ন ৰূপ আৰু অভিজ্ঞতাৰ প্ৰতি গভীৰ আৰু অৰ্থপূৰ্ণ সঁহাৰি। কবিৰ পৰিণত বয়সৰ ধী-শক্তি আৰু জীৱন-বোধ কবিতাখিনিত পাঠকে বিচাৰি পাব। সংকলনটোৰ সুলিখিত পাতনিখনে অনুভৱ তুলসীৰ কবি-মানসটোকো সুন্দৰকৈ ধৰি ৰাখিছে।